

Hvordan og hvorfor udvikler udtalen sig?

Alle kendte sprog ændrer udtale, men i højst forskelligt tempo. Og altid hurtigere end dets eventuelle skriftsprog. – Dansk har udviklet sig særdeles hurtigt siden 1800. Ordsproget *Krage søger mage* adskilte sig ortografisk kun fra nutidens ved, at *Mage* blev skrevet med stort. Men det lød i rigsmålet: ['kraːqə ,sø.qɔ 'maːqə]. I dag lyder det hos alle unge: ['kraːw ,sø.ɔ 'mää] (hvorved elegancen er stærkt reduceret!).

Udtalen ændrer sig primært ved de såkaldte lydlove: En sproglyd ændrer sig overalt eller ved bestemte nabolyde til en anden, nærbeslægtet – overalt, hvor den pågældende lyd(forbindelse) fandtes. Det gamle [q] er således ikke bare blevet til [w] i *krage*, men også i *rage*, *brage*, *Aage*, *sprog*, *arg*, *hæрге*, dvs. overalt efter midt- og bagtungelyd, og via *j* til nul overalt efter fortunevokal: *hage*, *høg*, *læge*, *neger* osv., samt til [j] efter [l]: *bølge*, *Helge*, *alger* osv.

Lydlovene indtræder ved generationsskiftet: De begynder med, at visse småbørn efterligner de voksne galt – ganske som de fejl-efterligner næsten alle de voksnes lyde (sådan, at kun deres mor forstår dem). Langt de fleste lyde falder efterhånden på plads, men enkelte fejl fastholdes til en højere alder. Derved kan de fastholde andre børns tilsvarende fejl og efterhånden også påvirke de børn, der ikke begik de fejl; for efter en vis alder efterligner børn hellere andre børn end de voksne. Til sidst fastholder flere og flere den opr. fejllyd som voksne. Og ca. 50 år efter, at fejlen blev fastholdt af de første voksne, bruges den af alle født herefter. Det kán tage meget længere tid, op til 200 år, sjældent kortere end 50. De voksne, der som unge brugte den gamle udtale, vil efterhånden pga. det massive udtalepres i nogen grad gå over til den nye form, men de indhenter som gruppe aldrig de unge. Man vil altid – indtil alle har antaget de nye takter – finde, at den nye udtale er langt mere udbredt hos unge end gamle. Hvad der begyndte som talefejl, vil således i stadig højere grad blive traderet – efterlignet – som alle andre sprogræk, hvorfor det bliver meningsløst at tale om *fejl* – selvom erfaringen viser, at de altid klinger grimmere og primitivere i ældres ører.

Hermed er en stor del af *forklaringen* bag lydlovene givet: De er talefejl hos småbørn, der knap kan udtale en eneste lyd rigtigt. Men når de fastholdes, må det være, fordi den gamle lyd var forholdsvis svær, eller fordi der er en særlig gevinst, fx en energibesparelse, at hente. Det viser sig, at kun ca. halvdelen af de danske lydlove fra de sidste 200 år er energibesparende. Der er altså flere andre årsager. Dansk har fx været udsat for den ene *r*-påvirkning efter den anden. Fx er ['dregə] *drikke* blevet til ['drægə] (rimer altså ikke længere på *nikke* som i traditionelle rim). Der er ingen energi-gevinst. Der er intet specielt svært ved [e], der jo også er bevaret i alle andre

forbindelser. Men det har været uimodståeligt at overføre lidt af *r*'ets akustik til vokalen; de er kommet til at ligne hinanden lidt mere. Overgangen er velkendt fra andre sprog til forskellige tider, men hvorfor den lige sætter ind i københavnsk i begyndelsen af 1800-tallet, er umuligt at besvare. Og noget lignende gælder alle lydlove. Intet er fx naturligere, end at et [h] forsvinder. Det skete i latin, i cockney, og i dansk hurtig tale er fx *Skovsoved, et otel* ganske almindeligt. Men det er ingen sproglov. *H*'et i *hus* har siddet fast i de nordiske sprog siden jernalderen.

Der er andre udtale-udviklinger end lydlovene, selvom disse tegner sig for langt de fleste forskelle i løbende tale. Vi kan nævne flg.: *Den* og *det* udtaltes ved 1800 helt almindeligt [ʼən, ʼəð] efter et andet ord: *Se på'en, Hva gør'et?* De er vigende gennem 1800-t., og hos personer født tidligt i 1900-t. kan [ʼən] kun bruges i visse fraser, *På'en igen!, Går'en, så går'en*. Hos vor tids unge kan heller ikke [ʼəð] bruges uden for fraserne, og dé er også på retur. – Her er årsagerne noget klarere. Skriften har aldrig brudt sig om de efterhængte former. Dét har formentlig spillet ind. Det har også spillet ind, at der altid ved dobbeltformer (og den nuværende udtale var ikke sjælden) er tendens til ensretning. Endelig kan det uformelle stilpræg i de efterhængte have været uønsket (man brugte dem nødig i deklamation m.v.).

Hanrej havde ved 1800 langt *a*, men har i dag kort. (Det høres tydeligt i gamle og nye optagelser af Holberg-stykker). Årsagen – eller rettere: hovedårsagen – er klar: Ordet er blevet påvirket af *han*, en typisk folkeetymologi. Men igen: Hvorfor det lige skete i 1800-tallet og ikke i 1600-tallet, er umuligt at besvare. (Ordets *sande* oprindelse: *Hane* + *red* 'kønslem', i betydningen 'kapun', dvs. 'impotent', senere 'bedragen ægtemand').

Ordet *stuepige* lød hos alle rigsmålstalende født før 1890 [ʼsdupiə] med kort *u* og 3 stavelser, skønt *stue* ellers lyder [ʼsdu.ə]. Unge i dag har langt *u* og 4 stavelser. Det er stuepigernes socialt betingede decimering, der er skyld i udviklingen. Ordet er derfor blevet langt sjældnere og mere modtageligt for analogisk omdannelse, det, man kalder morfembevarelse: Udtrykket *stue* tenderer som alle andre morfemer mod at udtales ens i alle forbindelser. Derimod har skriften ikke meget at sige, for da den gamle udtale rådede, var også skriftdragten *Stupige* ganske almindelig. – Her kan man altså ikke blot give en hovedgrund, men også grunden til, at udviklingen netop forløb, da den faktisk forløb.